

15-16. YÜZYILLARDA TUNA HAVZASINDA TUZLALAR VE TUZ HUKUKU*

Filiz YILDIRIM**

ÖZET

Tuz madeni, elde edildiği bölge bakımından, devletler için son derece önemli stratejik doğal bir kaynaktır. Bu bakımdan zengin bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nde, gerek Anadolu gerekse Rumeli taraflarında geniş tuzlalar bulunmaktadır.

Temel tüketim maddelerinden olan tuz, insan hayatında önemli bir yer işgal etmektedir. Geçmişten günümüze, gıda maddelerinin korunmasından tutun da sanayiye kadar hemen hemen birçok alanda istifade edilen bir emtia olmuştur.

Osmanlı Devleti, bu değerli madenin çıkarıldığı tuzlaları, diğer alanlarda olduğu gibi miri arazi statüsüne almıştır. Devletin tekelinde olan tuzlalarda, üretimi korumaya yönelik tuz yasaknameleri düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti, koymuş olduğu kanunlarla gıda ve ticaret maddesi olan tuzun, hem taşınma hem de pazarlanma denetimini elinde tutmuştur. Tuz; Eflak, Erdel, Boğdan ve Macaristan topraklarından çıkarıldıktan sonra, Osmanlı'nın Tuna havzası ile birlikte İstanbul'a gönderilerek, reyanın ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Hatta İstanbul'da sarayda kullanılan tuz, Eflak topraklarından tedarik edilmiştir. Voyvodalıkların önde gelen gelir kaynakları arasında olan tuz, aynı zamanda Tuna iskelelerinin en önemli kazançları arasında yer almıştır.

Devlet, uygulamaya aldığı bazı vergilerle birlikte özellikle tuz ya da tuzla hukukuna dikkat etmiştir. Kayıt dışı kazanç elde etmek amacıyla kaçakçılık yapan tacirlerin bu faaliyetlerini önlemeye yönelik hukuki düzenlemeler caydırıcı olmuştur.

Osmanlı kanunnamelerini temel alarak yaptığımız bu çalışmamızda; 15-16. yüzyıllarda Tuna havzasındaki tuz üretimi, nakliyesi, ticareti, tuza yönelik vergiler, yasaknameler, tuzla hukuku, tuz alış-verişi ve kullanım alanı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tuna Nehri, Tuzla, Tuz, İskele, Vergi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: f_yildirim@windowslive.com

SALTS AND SALT LAW IN THE DANUBE BASIN WITH IN THE PERIOD OF 15-16TH CENTURIES

ABSTRACT

Salt mine is a natural strategic resource for the states in terms of the region on which they were obtained. In this regard, having a rich geography, the Ottoman State has had wide salts both in Anatolia and Rumelia.

Salt, one of the basic consumer goods, occupies a significant place in human life. From past to present, from the protection of food stuff to almost as many in the industry, the salt has been exploited in the area. It has been a commodity in lots of areas such as the protection of food stuffs, industry from the past to the present.

The Ottoman State, kept under control by the laws of the salt the food and the commerce clause as well as the marketing and transportation. Salts after removal from Wallachia, Transylvania, Moldavia and Hungary was sent to İstanbul with the Danube basin and is tried to resolve the needs of the area. Even the salt used in the palace in İstanbul has been supplied from the territory of Wallachia. Voivodship's one of the leading sources of income, the salt is also one of the most significant gains of Danube quay.

State put into practice some of the tax law with particular attention to salt or salts. In order to gain unregistered traffickers smuggling of legal regulations for the prevention of these activities have been a deterrent.

The Ottoman State has taken salt areas in which are removed the precious metal as well as in other areas on the status of demense. State monopoly in salt production which is regulated to protect the salt was forbidden. The law banning salt which is in the hand of state monopoly has been arranged in order to protect salt production.

The area which have been focused on comprising the production of salt in the Danube basin, its transportation, trade, taxes, it forbidden, salt law, the use of salt etc.

Key Words: Danube River, Salts, Salt, Pier, Tax.

Osmanlı Devleti'nde yeterli derecede gelir getirici olarak görülen tuzlarda elde edilen tuz; üretimi, ticareti ve kullanım alanı bakımından vazgeçilmez bir ihtiyaç malzemesidir. Doğrudan doğruya halkın tükettiği bir besin maddesi olmasının yanı sıra, hayvanların ihtiyaçlarını karşılamada, balıkçılık vs. gibi alanlarda besin maddelerini korumaya yönelik olarak da kullanılmaktaydı. Kullanım alanının çeşitliliği, tuza olan talebi doğal olarak arttırmaktadır.

Osmanlı'nın *Tuna* havzasında, tuz alanında çalışanlar genellikle gayr-ı Müslim reayydı. Devlet, tuz madenlerinde çalışanların devamlılığını sağlamak amacıyla onlara bir takım muafiyetler, kolaylıklar tanımıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Tuna havzasının tuz ihtiyacının büyük bir kısmının giderildiği iki önemli bölge *Eflâk* ve *Erdel*'dir. Diğer bölgelerde denizlerden ve göllerden elde edilen tuzun aksine, buralarda mevcut tuz madenlerindeki kayalardan üretim gerçekleştirilirdi¹.

Tuzlalar

Tuna Nehri iskelelerine, nehrin öte tarafındaki *Erdel*, *Eflâk* ve *Boğdan*'dan ayrıca *Macaristan* taraflarından bol miktarda tuz gelmekteydi. Buralarda elde edilen tuzların ihracı, birçok bölgeye yapılmaktaydı.

Evliya Çelebi, özellikle *Erdel*'de mevcut Tuzda şehrinde yerin dibine kadar inmiş oldukça tehlikeli ve korkunç tuz mağaralarından bahsetmektedir. Yine *Erdel*'de olan *Küçük Tuzda* şehrinde de büyük bir tuz madeninin varlığını haber vermektedir². Bütün sınır boylarına Tuzda şehirlerinden tuz gitmektedir³. Büyük *Tise Nehri*'nin *Tuna*'ya karıştığı yerde bulunan *Titel Kalesi İskelesi*'ne *Erdel*'den gemilerle gelen tuz, iskelede bulunan üç yüz adet tuz mahzeninde stoklanmakta ve *Tuna* yoluyla diğer iskelelere taşınmaktaydı⁴.

Eflâk tuzu, Osmanlı coğrafyasında üretilen tuzların en kalitelisidir⁵. *Eflâk*'ın başlıca ekonomi merkezi olan *Bükreş*'te Okna adındaki tuz madenleri vardı. Burada elde edilen tuz, Kanuni Sultan Süleyman kanunu üzere her yıl istenildiği ölçüde saray-ı amireye de gönderilirdi⁶. Daha önce de devam ettiği üzere *Eflâk*'taki tuz madenlerinden *Silistre*, *Niğbolu* ve *Ruşçuk* iskelelerine *miri için* yıllık yüz vukiye⁷ tuz getirilirdi⁸.

Salomon Schweigger, *Budin*'e yaptığı yolculuk esnasında güzergâhlarında olan *Vişegrad*'da büyük tuz kayalarına rastladığını söylemektedir⁹. *Mohaç* yakınlarında olan *Salztein*'de kaya tuzları çıkarılmıştır¹⁰.

Tuz Ölçüleri ve Alınan Vergiler

Tuzlalar, Osmanlı maliyesine gelir getirici kaynaklardan biridir. Tuzun üretiminden satışına kadar kontrolünü sağlayan devlet, halktan talep ettiği çeşitli vergilerle hazinesine ekonomik bir girdi sağlamıştır. Osmanlı kanunnamelerinde tuz ile alakalı tespit edebildiğimiz vergiler şunlardır: Bac, makiriyye, gümrük, öşür, parça-i sefine, resm-i sefine, vüzâriye, nassâciye ve şümâriyye.

Bac: Osmanlı pazarlarında alınıp satılan mallardan *bac* vergisi tahsil edilirdi. Devlet, miri tuza öncelik verilmesi ve bu tuzun satışını kolaylaştırmak amacıyla, miri tuzu bactan muaf

¹Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 6, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 8.

²Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 6, s. 8,10.

³Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 7, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı-Robert Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 159.

⁴Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 7, s. 137.

⁵ Arif Bilgin, "Osmanlı Sarayında Tüketilen İki Zıt Tadın Baş Temsilcileri: Tuz, Şeker ve Bal", *Tuz Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Mesut Şen), İkinci Baskı, İstanbul, 2012, s. 285.

⁶Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 7, s. 178.

⁷ Okka, kıyye, vakıyye gibi adlarla da anılan bir ağırlık ölçüsüdür. Osmanlı okkası temelde 400 dirhemdir. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, XI+187 Sayfa, s. 97.

⁸BA., *Mühimme Defteri* 83, hüküm 134, H. 13 Zi'l-hicce 1037, M. 14 Ağustos, 1628.

⁹Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (Yayına Hazırlayan ve Notlayan: Heidi Stein), (Çeviren: S. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 33.

¹⁰Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, c.1, (Çeviri: Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 121.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

tutmuştur. 1560 yılında *Segedin* sancakbeyi Derviş Bey'e; sancağında tuz bacının alınmaması ve tuzdan elde edilen gelirin havas-ı hümayuna kaydedilmesi şeklinde bir hüküm gönderilmiştir¹¹.

Diğer emtialarda olduğu gibi, pazarda satılan tuzun bacı araba¹², yük¹³, (at, semer yükü) vs. şeklindeki ölçünün ağırlığına ya da hacmine göre farklılık arz ediyordu. Mesela Yavuz Sultan Selim ve III. Murad dönemlerinde *Niğbolu Sancağı*'na gelen dört tekerlekli arabadan 4, iki tekerlekli arabadan 2 akçe miktarı bac alınır¹⁴. Aynı dönemlerde *Niğbolu*'nun kaza merkezi olan *Lofça*'da, şehre gelen tuz arabacıları 8 akçe bac öderlerdi¹⁵. Şehirde giden arabacılar da 4 akçe bac verirlerdi. Fakat taşradan şehre tuz arabası ile gelen ve hiç satış yapmayanlardan vergi alınmazdı¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl boyunca *Tuna* sancaklarında ve sancaklara bağlı mahallerde, bac alımında büyük değişiklikler olmadığı görülmüştür. *Semendire*¹⁷, *Pojega*¹⁸, *Sirem*¹⁹ sancaklarında ve *Vidin*'e bağlı *Bane*'de²⁰ araba başına 8 akçe vergi verilmiştir. *Silistre* sınırlarında olan *Misuri*²¹ ile *Yanbolu*²² pazarlarında ve *Rusçuk İskelesi*'nden yüklenen tuz arabalarından araba başına 4 akçe alınmaktaydı²³. *Niğbolu* sınırlarındaki *Feth-i İslam*'a arabalarla gelen yüz parça tuzun bacı 5 akçeydi²⁴. *Niğbolu* ile *Niğbolu İskelesi*'ne bağlı *Somoyd Karyesi İskelesi*'nde ve *Rusçuk*'ta gemilere yüklenen tuz arabasından 4 akçe bac miri için alınır. Fakat bu tuz, emirler tarafından gönderilmişse bundan bac talep edilmezdi²⁵. *Rusçuk*'a bağlı *Tırnoy* ve *Şumnu* kasabalarının pazarlarındaki miri tuzun bacı alınmazdı²⁶.

Niğbolu Sancağı'nda at yükü 1, semer at yükü 2²⁷, *Bane*'de at yükü tuz 2²⁸, *Feth-i İslam*'da semer yükü tuz 2 akçe idi²⁹. I. Ahmed dönemi (1603-1617) Kanun-ı Osmânîsine göre; bir yük tuz 2 akçe bacti³⁰.

Tuna'nın her iki tarafında bulunan iskeleler arası gidiş-gelişler de vergiye tabiydi. Mesela *Feth-i İslam*'a gemi ile gelen yüz parça tuzun bacı 5 akçe miktarınca alınır³¹.

¹¹BA., *Mühimme Defteri* 3, hüküm 696, H. 16 Rebi'ul-âhir 967, M. 15 Ocak 1560.

¹²Araba büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılıyordu. İki tekerlekli araba küçük, dört tekerlekli araba da büyük kabul edilirdi. Arabada malın cinsi ölçüyü tayin ederdi. Geniş bilgi için bkz. Taşkın, *Ölçü ve Tartu Birimleri*, s.12-3.

¹³Bir yük hayvanının (at, eşek, katır, deve) taşıdığı miktarı ifade ettiği gibi belli bir miktar parayı da karşılar. Para olarak 1 yük=100.000 akçedir. Hayvan ağırlığı olarak da değişik değerlere sahiptir. Her hayvanın taşıyacağı yük ve hatta hayvan üzerindeki çul dahi ayrı ayrı standartlara sahiptir. Geniş bilgi için bkz. Taşkın, *Ölçü ve Tartu Birimleri*, s. 120-124.

¹⁴Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 3. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1991, s. 420; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 8/I. Kitap III. Murad Devri Kanunnâmeleri 8/II III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1994, s. 487.

¹⁵Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 424; Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 503.

¹⁶Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 424.

¹⁷Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri 1. Kısım Merkezi ve Umumî Kanunnâmeler*, İstanbul, 1992, s. 376; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 5. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyâlet Kanunnâmeleri (I)*, İstanbul, 1992, s. 352.

¹⁸Akgündüz, *Kanunnâme* 5, s. 333.

¹⁹Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 7/I Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri (IV) 7/II II. Selim Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1994, s. 491.

²⁰Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 568.

²¹Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 754.

²²Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 760.

²³Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 497.

²⁴Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 566.

²⁵Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 489, 496.

²⁶Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 505, 506.

²⁷Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 420.

²⁸Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 568, 585.

²⁹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 566.

³⁰Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 9/I. Kitap I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri 9/II II. Osman Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1996, s. 521, 522.

³¹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 566.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Tuz, Osmanlı Devleti'nde pare³² ya da kıt'a³³ denilen parçalar halinde satışa sunulurdu. Bunlar büyük ya da küçük olduklarından, biçilen fiyat da tuz parçalarının hacmine göre değişirdi. Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde *Mohaç*'in önemli nahiyelerinden olan *Peçuy*'da pazara gelen parça tuzun % 2'si ve 1 akçesi bac miktarıydı³⁴.

Eflâk'taki tuzlardan Osmanlı'nın en değerli tuzu üretilirdi. Kalitesinden dolayı diğer yerlerde elde edilen tuzların yaklaşık iki katı fiyatla satılmaktaydı³⁵. *Eflâk*'tan *Vidin*'e yüz binlerce kaya tuzu gelmiş ve bunların bacı gümrükten tahsil edilmiştir³⁶. II. Selim zamanında *Silistre Sancağı*'na bağlı *Karin-âbâd*'a *Eflâk*'tan tuz gelince 8 akçe; *Ahyolu Kasabası*'ndan geldiği takdirde de 4 akçeydi³⁷. III. Murad döneminde *Hlonik (Niğbolu)* pazarına *Eflâk*'tan gelen tuzun arabasından 2 akçe değerinde 1 parça tuz alınırdu³⁸.

Makiriyye ve Gümrük: Osmanlı Devleti'nde sahillere götürülen tuz yüklü gemiler, iskele eminleri nezaretinde kontrol edilirdi. Tuzlardan gelen tuz yüklü gemilerin sayısı, yüklerinin miktarı, verilen tezkereler, tuzların boşaltılması işlemi büyük bir titizlikle yapılırdı. İskeleye yanaşan gemiler, sayıları ve taşıdıkları mal miktarı bakımından çeşitli vergilere tabi tutulmuşlardır. Bunlardan biri iskelelere gelip giden yük gemilerinden alınan *makiriyye vergisi*dir. Örneğin Yavuz Sultan Selim döneminde, *Niğbolu* sınırlarında bulunan *Azlaz İskeleyi*'ne gelen tuzdan, araba başına bir makiriyye alınırdu. *Azlaz İskeleyi*'nden kalkıp, *Niğbolu İskeleyi*'ne giden gemiden de 1 akçe değerinde küçük parça tuz tahsil edilirdi. Küçük parça tuzun bulunmaması durumunda, tuzu getiren kişiye 1 akçe verilir ve karşılığında 2 akçe değerinde büyük bir parça alınırdu. Vergilendirme, iskelelerden kalkan gemilere yüklenen araba miktarı göz önüne alınarak yapıldığına göre, bir geminin hacmi kaç araba tuz almaya müsaitse, bunun hesabı tutulur ve gemiden gemiye bir parça tuz alınırdu³⁹.

Hlonik ve *Azlaz*'da tuz yüklenip *Niğbolu*'ya gelen gemilerden bir çatal tuz⁴⁰, *Eflâk*'tan gelen arabalardan iki parça tuz⁴¹, *Vidin İskeleyi*'ne gelen tuzdan ise bir makiriyye vergi tahsil edilirdi⁴².

Fakat makiriyye bazı durumlarda alınmazdı. *Niğbolu*'nun karşı tarafında bulunan *Hlonik Kalesi* önünden *Tuna*'nın karşı yakasına tuz geçirmek isteyen kişinin yükü, beş arabanın altında ise makiriyye vergisi vermezdi. Fakat beş ya da beşin üstüdeyse, bu vergiyi vermekle mükellefi⁴³.

Tuna Nehri üzerinde bulunan Osmanlı iskeleleri arasında yapılan ticaretten *iç gümrük vergisi* de alınırdu. Bu da diğer vergi türleri gibi, yere ve taşınan mala ve malın miktarına göre değişkenlik gösterirdi.

Tuna iskelelerine getirilen tuzun miktarına göre % 5, % 6, % 10 veya % 12'lik kısmı bedel ödenmeden alınırdu. Bu uygulamaya *müfte* denilirdi. Müftelik dilimler, hem görevlilerin ücretlerinin ödenmesinde hem de çeşitli vergilere karşılık talep edilirdi.

³² Parça, tane anlamında kullanılan bir ölçüdür. Taşkın, *Ölçü ve Tartı Birimleri*, s. 162.

³³ Parça anlamına gelen kıt'a, farklı alanlarda kullanılmış bir birim olmanın yanı sıra maden arazilerinin belirtilmesinde ve tuz ölçümünde de kullanılmıştır. Taşkın, *Ölçü ve Tartı Birimleri*, s. 159.

³⁴ Akgündüz, *Kanunnâme* 5, s. 321; Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 294.

³⁵ Bilgin, "Tuz, Şeker ve Bal", *Tuz Kitabı*, s. 285.

³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 6, s. 96.

³⁷ Akgündüz, *Kanunnâme* 7/II, s. 762.

³⁸ Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 493.

³⁹ Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 422.

⁴⁰ Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 492.

⁴¹ Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 495.

⁴² Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 563.

⁴³ Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 422.

Niğbolu İskelesi gümrük kanununa göre; *Eflâk*'tan getirilen tuzun %10'u müfte idi. Bu yüzdelik dilim içerisindeki dört parça, gümrük vergisi olarak talep edilirdi⁴⁴.

Yavuz Sultan Selim zamanında hazırlanan *Hlonik İskelesi* gümrük kurallarına göre; *Eflâk*'tan *Hlonik*'e gelen tuzdan, araba başına bir parça tuz alınır ki bu da 2 akçe değerindedir⁴⁵. III. Murad'a gelince *Hlonik*'te tuzun % 10'unun, *Rahova*'da da %12'sinin müfte olarak ayrıldığını ve bunların içinden dört parçanın gümrük vergisi olduğunu görürüz⁴⁶. Aynı bölgeden *Rusçuk*'a gelen yüz parça tuzdan beş parçası talep edilirdi⁴⁷. *Eflâk*'tan *Yergöğü İskelesi*'ne arabalarla taşınan tuz, iskele emini tarafından *Tuna*'nın karşı kıyısına (*Rusçuk*) gemi ile gönderildiğinde, gemi başına iki parça tuz alınır⁴⁸. *Rusçuk*'tan *Eflâk* tarafına giden tuz arabasından 8 akçe gümrük alınır⁴⁹.

Macaristan taraflarından *Semendire İskelesi*'ne gemi ile gelen tuzdan, sancakbeyi adına % 1 oranında gümrük vergisi alınır⁵⁰.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde *Budin*, *Novigrad*, *Seçan*, *Filek* ve *Hatvan* iskelelerine gelen tuzdan alınan gümrük vergisi, % 1 oranında parça tuz ve 12 akçe idi⁵¹. *Mohaç*'a bağlı *Filişmart İskelesi*'ne, *Erdel*'den gelen tuzdan % 1 parça tuz ve 10 akçe gümrük resmi alınır⁵².

II. Selim dönemi *Budin* Eyalet Kanunnameleri'nde, *Tolna* ve *Pakşa* iskelelerine *Erdel*'den araba ile gelen kaya tuzunun % 1'i ve 10 akçe iç gümrük vergisi alınır⁵³. *Budin* Eyaleti'ne tabi *Şarviz* ile *Aynovar* köprülerinden ve *Serdehel Karyesi*'nden geçen tuzculardan % 1 oranında kaya tuzu alınır⁵⁴.

Tuz ticaretinde önemli bir yere sahip olan *İstolni Belgrad*'da⁵⁵, III. Murad zamanında *Yegân Karyesi* köprüsünden geçen arabalardan, 1 akçe gümrük vergisi alınır. Tuzcular, elli parça tuzdan bir parça tuz öderler⁵⁶.

Temeşvar Eyaleti içerisinde, *Tuna*'nın sol sahil şeridinde bulunan *Vidin*, önemli bir iskele statüsündeydi. *Vidin*'deki miri ambardan tuz alıp gemiyle gidenlerden, girip çıktıkları hiçbir yerden gümrük alınmazdı⁵⁷. Devlet bu uygulama ile miri tuzun satılmasını kolaylaştırmıştır.

Tuna sahillerindeki sancaklarda parçalar halinde satılan tuzun haricinde, *Vulçitrin Sancağı*'na tekne ile gelen tuz, terazi ile tartılıp satışa sunulurdu. Tekne başına 2 akçe gümrük tahsil edilirdi⁵⁸.

Tuna iskeleleri arasında balık taşıyan gemiler de ticarete faaldi. Tuzlu balık nakliyatını gerçekleştiren gemilerden gümrük resmi talep edilirdi. Mesela II. Selim döneminde *Tolna* ve *Pakşa* iskelelerine tuzlu balığın geldiği ve bir fuçu tuzlanmış morina balığından 75 akçe gümrük resmi

⁴⁴Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 421.

⁴⁵Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 423.

⁴⁶Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 490, 495.

⁴⁷Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 498.

⁴⁸Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 499, 501.

⁴⁹Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 500.

⁵⁰Akgündüz, *Kanunnâme* 4, s. 375; Akgündüz, *Kanunnâme* 5, s. 351.

⁵¹Akgündüz, *Kanunnâme* 5, s. 282.

⁵²Akgündüz, *Kanunnâme* 5, s. 322.

⁵³Akgündüz, *Kanunnâme* 7/II, s. 479.

⁵⁴Akgündüz, *Kanunnâme* 7/II, s. 480.

⁵⁵Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul, 2001, s. 41.

⁵⁶Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 285.

⁵⁷Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 563.

⁵⁸Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 586.

alındığı kanunnâmede belirtilmiştir⁵⁹. *Vidin İskeleyi* gümrük kanununa göre; *Tuna*'nın doğu tarafından iskeleye getirilip satılan tuzlu balıktan % 5 oranında akçe tahsil edilirdi⁶⁰.

Vidin İskeleyi'ne parçalar halinde gelen tuzun haricinde, arabalarla çuval ya da torba içinde hurda denilen kırıntı tuz da gelmiştir⁶¹.

Öşür: Kelime olarak 1/10 anlamına gelen *öşür*, Osmanlı'da miri arazi rejiminin uygulandığı yerlerde, ziraatla uğraşan kesimin hâsıl ettiği ürünün belirli bir kısmının devlet adına alınmasına denilmektedir. Öşür her ne kadar 1/10 manasına gelse de, ismine ters bir şekilde oranı 1/5, 1/8 hatta 1/2 dahi olabilirdi. Bu oranların farklı olmasının sebebi ziraatı yapılan emtiyanın çeşidi, azlığı, çokluğu ve mahalli örf ve âdetlerindedir⁶².

Kanunnâme hükümlerinde, devlet adına alınan öşür vergisine tuz konusunda sıkça rastlamamaktayız. Sultan III. Murad devrinde, *Eflâk*'tan *Yergöğü*'ne gelen yüz parça tuzun, on iki parçası öşür olarak alınır ve çeşitli giderler için taksim edilirdi⁶³. Tuz arabacılarının yemeklik için getirdikleri tuzun öşrü alınmazdı⁶⁴.

Güvercinlik Kalesi İskeleyi'ne gemi ile gelen tuzun öşrünü iskele emini alırdı⁶⁵.

Parça-i Sefine: Örfi vergiler gurubuna giren parça-i sefine, gemilerin taşıdıkları yükten alınan belli bir miktarı ifade etmek için kullanılırdı⁶⁶.

Çirmen Sancağı kanunnamesinde belirtilen *Tuna*'nın sağ sahilindeki *Rahova*'da, *Niğbolu* ve *Vidin* iskelelerinde, *Eflâk*'taki gayr-ı Müslimler tarafından getirilen bu emtiyadan araba başına *parça-i sefine* adıyla birer *çatal* tuz alınırdı⁶⁷.

Resm-i Sefine: Hariçten gelen gemilerden alınan bir vergidir⁶⁸.

III. Murad dönemi *Hlonik* ve *Azlaz*'dan geçen tuz gemileri, her arabadan birer *çatal* vermek koşuluyla resm-i sefine öderlerdi⁶⁹. *Eflâk-Rahova* arası tuz taşıyan gemilerden taşıdıkları tuz arabaları miktarınca, iki parça resm-i sefine alınırdı⁷⁰. *Vidin İskeleyi Tuz Kanunnâmesi*'nde, iskelede ödenen 6 akçelik dilimden biri sefine vergisiydi⁷¹.

Vüzâriyye: *Tuna Nehri* üzerinde yük nakliyatı yapan gemicilere *vüzâr*, gemicilerin aldıkları nakil ücretine de *vüzâriyye* denilmektedir⁷². Bu vergi çeşidi iskeleden iskeleye küçük farklılıklar gösterirdi.

Yavuz Sultan Selim ve III. Murad dönemi kanunnamelerine göre; *Eflâk*'tan *Niğbolu*'ya ve *Hlonik Kalesi*'ne getirilen %10'luk müfte tuzun, dört parçası gümrük, üç parçası da *vüzâriyye*ye aitti⁷³. Yedi parçalık bu tuzun yarısı hassa-i hümayuna, diğer yarısı da *vüzârlara* bırakılırdı⁷⁴.

⁵⁹Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 479.

⁶⁰Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 562.

⁶¹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 563.

⁶²Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilceva ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999, s. 208.

⁶³Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 498.

⁶⁴Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 498.

⁶⁵Akgündüz, *Kanunnâme 5*, s. 356.

⁶⁶Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 477, 2 numaralı dipnot.

⁶⁷Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 477.

⁶⁸Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 567.

⁶⁹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 490.

⁷⁰Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 495.

⁷¹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 563.

⁷²Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 421, 2 numaralı dipnot, s. 424.

⁷³Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 421; Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 490.

⁷⁴Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 421.

Rahova İskelesi'ndeki %12'lik müfte, *Yergöğü*'ndeki %12 oranında öşür olarak ayrılmış tuzun üçer parçaları da vüzâriyye içindi. Vüzârlar için ayrılan payın yarısı kendilerine ücret olarak verilirken, diğer yarısı da miriye bırakılırdı⁷⁵.

Yavuz Sultan Selim zamanında *Eflâk*'tan *Niğbolu*'ya gelen tuzun %3'ü, iskele emini ve vüzârlar arasında bölüştürülmek üzere vüzâriyye adı altında tahsil edilirdi⁷⁶. Aynı dönemde *Hıram Kalesi*'nde gemiciler için 1 akçe temin edilirdi⁷⁷.

Vidin İskelesi'nde bir araba tuzdan alınan 6 akçeden biri⁷⁸, *Silistre İskelesi*'ne gelen tuz arabası başına alınan dört parça tuz vüzârların hakkı olarak ayrılırdı⁷⁹.

Nassâciye: *Rahova İskelesi*'ndeki %12'lik müfte tuz içerisindeki 2 parça *nassâciye* için taksim edilmişti⁸⁰. *Eflâk*'tan *Yergöğü*'ne gelen ve öşür adı altında alınan % 12'lik tuzun⁸¹, ve yine *Silistre İskelesi*'nde tuzun ikişer parçası⁸² *nassâciye* adıyla alınır.

Şümâriyye: *Eflâk*'tan *Rahova*'ya ve *Yergöğü*'ne gelen tuz arabalarından, iki parça *şümâriyye* alınır ve miriye ayrılırdı⁸³. III. Murad devri *Vidin İskelesi Tuz Kanunnâmesi*'ne göre; bir araba tuzdan alınan 6 akçenin biri *şümâriyye*'dir⁸⁴. *Eflâk*'tan *Yergöğü*'ne yemeklik tuz satmak amacıyla gelen arabacılar *şümâriyye* vergisi talep edilmezdi⁸⁵.

Osmanlı iskeleleri arasında ticaret yapan gemilerde ve iskelelerde çalışan vüzâr, *nassâc* ve *şümâr* gibi memurların haricinde *sancakbeyi*, *azeb ağası*, *mirliva* ve *Eflâk vâmecileri* de vardı. Tuz yüklü gemilerden, bu farklı görevlerdeki çalışanların hizmetlerine karşılık belli miktarlarda tuz ya da akçe alınır.

Örneğin, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde *Semendire İskelesi*'ne gemi ile gelen tuzun %1'i⁸⁶, *Semendire* sınırlarında olan *Hıram Kalesi*'ne, *Tuna* yoluyla *Macaristan* taraflarından beygir ile gelen tuzun 3 akçesi⁸⁷ *sancakbeyi* için ayrılırdı. *Güvercinlik Kalesi İskelesi*'nde her gemiden *sancakbeyi* ve *azeb ağası* arasında paylaşılırken üzere bir parça tuz alınır⁸⁸.

II. Selim dönemi *Silistre İskelesi Tuz Kanunnâmesi*'ne göre; *Eflâk*'tan alınan tuzun dört parçası *mirliva* adına talep edilirdi⁸⁹.

Osmanlı Devleti, iskelelerin bazılarında *Eflâk Voyvodalığı*'nın gümrük iskele memurları olan *vâmecilerin* haklarını da tahsil ediyor ve onlar adına tahsil edilen tuzu miriye bırakarak, bedellerini memurlara veriyordu. Nitekim *Niğbolu*'da ve *Rahova*'da taksimi yapılan müfte tuzun üç parçası *vâmeciler* için ayrılmıştı. Bunların her bir parçası 1 akçe hesaplanıp, bedelleri ödenmiştir⁹⁰.

⁷⁵Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 495.

⁷⁶Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 424.

⁷⁷Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 448.

⁷⁸Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 563.

⁷⁹Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 743.

⁸⁰Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 495.

⁸¹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 498.

⁸²Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 743.

⁸³Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 495, 498.

⁸⁴Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 563.

⁸⁵Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 498.

⁸⁶Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 443; Akgündüz, *Kanunnâme 4*, s. 375.

⁸⁷Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 448.

⁸⁸Akgündüz, *Kanunnâme 5*, s. 356.

⁸⁹Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 743.

⁹⁰Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 421; Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 490, 495.

Devlet, tuzdan elde etmiş olduğu gelirin bir kısmını *miri* olarak alıp, direk hazineye aktarmıştır. Devlet, bazı tuzlaları *miri* arazi statüsüne koyarken, bazılarında da *miri* için vergiler alırdı. Tuz üretimi ya da ticareti yapılırken zamana, bölgeye ve hâsilata bağlı olarak *miri* için farklı oranlar belirlenmişti. Bu oranlar ele geçen hâsılatın 1-2 akçesi kadardı.

Semendire İskelesi'ne, *Macar* topraklarından gelen tuzun parçası için 1 akçe⁹¹, *Eflâk* taraflarından *Niğbolu*'ya getirilen tuzdan araba başına 2 akçe tahsil edilirdi⁹². Yine *Eflâk*'tan *Niğbolu* taraflarına tuz getirmek isteyen tüccar, vüzâriyye vergisini verdikten sonra kalan tuz miktarının yarısını *miriye* vermekle mükellefi⁹³.

Diğer *Tuna* iskelelerindeki parça hesabının aksine, *İbrail İskelesi*'nde tuzun alım ve satımı kile⁹⁴ ile yapılırdı. *Eflâk*'tan *İbrail*'e getirilen *miri* tuzun kilesi 12 akçeye alınır ve iki katı olarak satışa sunulurdu⁹⁵. *Vidin İskelesi*'nde de bir araba tuzdan alınan 6 akçenin biri *miriye* ayrılırdı⁹⁶.

Niğbolu'da tuzun % 10'u müfte idi. Bu müfte tuzun 3,5 parçası hassa kayıtlıdır⁹⁷. *Rahova* ve *Yergöğü* iskelelerinde müfteye ayrılan % 12'lik pay içinde, vüzârlara tahsis edilen üç parça tuzun yarısı da miridir⁹⁸.

Tuzcuların Vergi Muafiyeti

Osmanlı idari ve mali mevzuatında, tuzlarda deniz suyunu tuz üretim alanlarına salan kanallara bakan, buharlaşma havuzlarında tuz elde eden, bu tuzları ambarlara taşıyan, gerektiği zaman tuzlanın aslı ve talı tesisatını tamir eden kimselere *tuzcu* denilmekteydi⁹⁹.

Tuzlaların etrafında bulunan yerleşim alanlarında ikamet edenler, faal olarak *tuzcu*ydular. Tuzcuların vazifelerinde devamlılığı sürdürmek amacıyla, devlet tarafından bir takım kolaylıklar sunulmuştur.

Tuzcularla ilgili tutulan kayıtlar¹⁰⁰ tetkik edildikten sonra devlet tuzlalarında çalışanlar, ödemekle mükellef oldukları *avârız-ı divâniye*¹⁰¹ ve *tekâlif-i örfiyye*¹⁰² adındaki vergilerden muaf tutulmuşlardır¹⁰³. Savaş hizmeti, oğullarının yeniçeri ocağına alınması, haberci, kale ve köprü yapımı ya da tamiri, kürekçilik, sürgün, salgun vergisi¹⁰⁴ vs. gibi hizmetlerin dışında

⁹¹Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 443; Akgündüz, *Kanunnâme* 4, s. 375; Akgündüz, *Kanunnâme* 5, s. 351.

⁹²Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 494.

⁹³Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 490.

⁹⁴ Osmanlı Devleti'nde en yaygın kullanılan ölçü birimidir. Bölgelere hatta mahallelere göre farklı değerlere sahiptir. Geniş bilgi için bkz. Taşkın, *Ölçü ve Tartı Birimleri*, s. 64-76.

⁹⁵Akgündüz, *Kanunnâme* 7/II, s. 735.

⁹⁶Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 563.

⁹⁷Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 421.

⁹⁸Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 495, 498.

⁹⁹ Lütfi Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ekim 1962, c. 23, S. 1-2, İstanbul, Şubat 1963, s. 101.

¹⁰⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 1. Parça Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1990, s. 372.

¹⁰¹ Osmanlı Devleti'nde olağanüstü zamanlarda alınan ve miktarı doğrudan divân-ı hümayun tarafından tespit edilen bir vergi türüdür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar devam eden bu vergi, tahakkuk ve tarh usulleri bakımından diğer vergilerden farklılık gösterir. Halktan nakit olarak toplanabileceği gibi, aynî ve hizmet olarak da istenebilirdi. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 63.

¹⁰² Şeran alınması icap eden cizye, haraç ve öşürden başka, halktan örfen alınan vergidir. Başlıcaları şunlardır: Mücerred, raiyyet, bennak, bad-ı heva, arusiye, cürüm ve cinayet, ihtisap, çift bozan, bac-ı bazar vs. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 675.

¹⁰³Akgündüz, *Kanunnâme* 1, s. 528.

¹⁰⁴Tekâlif-i şakka denilen kanun dışı vergilerden biridir. Genellikle beylerbeyi ve sancak beyi gibi yüksek devlet adamlarının kapı halkını besleyebilmek için defterde ve kanunda yazılı olmayan vergilerin halktan alınmasına salgun salmak denilirdi. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 587.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

birakılmışlardır¹⁰⁵. Bekâr erkeklere, dul kadınlara ve alım gücü zayıf reayaya tuz tarhi uygulanmamıştır¹⁰⁶.

Tuzculara, bazı vergilerde de indirim yapılmıştır. Mesela *Tuna* sahil şehirlerinden olan *Silistre* sancak kanununa göre; evli olan reayadan *resm-i çift* 9 akçe olarak tahsil edilmiştir¹⁰⁷. *Ahyolu Kasabası*'nda bulunan tuzcular, bağlarının mahsulü olan şıralardan *kaduz*¹⁰⁸ başına 15 akçe öderlerken; tuzcu olmayanlar ise 25 akçe ile yükümlüydüler¹⁰⁹.

Tuz Alış-Verişi

Tuz fiyatlarının belirlenmesi devletin ekonomik durumuna ve mevcut kanunlara göre yapılırdı. Fiyatlar bölgeden bölgeye de farklılık göstermekteydi. Belli ölçülerle gerçekleştirilen satışlar, hem tüccara hem de reayaya yapılırdı.

Devletin önemli tuz madeni yataklarından olan *Eflâk*'ta elde edilen tuz, devletin birçok şehrine gönderilmekteydi. Mesela II. Bayezid döneminde *Edirne*'ye parçalar halinde gelen tuz, mevsime göre farklı fiyatlarla satışa sunulmuştur. Tuzun yaz aylarında 400, kış aylarında ise 350 dirhem¹¹⁰ 1 akçeye satılmıştır¹¹¹. İklim koşullarına bağlı olarak yapılan üretimde, yaz mevsimi önemli bir dönemdir. Zira ısının fazla oluşu üretimi olumlu yönde etkiler. Bu dönemde hatırı sayılır şekilde elde edilen tuz, iç piyasaya daha düşük bir fiyatla sürülürdü. Kış aylarında ise stoklanan ve piyasaya sürülen tuz, ulaşımın zor ve pahalı olmasının da etkisiyle yüksek bir fiyata alıcı bulmaktaydı.

Osmanlı'nın *Tuna* sancaklarına, *Eflâk* tarafından voyvoda uhdesinde ve şahıslar nezdinde tuz getirilirdi. Parçalar halindeki tuzları taşıyan gemiler, iskeleye yanaştıklarında bunlar ayrı ayrı hesaplanır ve ona göre satın alınır. İskelelerde tuzun yüzdelik müftesi ayrıldıktan sonra, stoklanan bu emtianın her yüz kıtasına, sancağına göre farklı bir fiyat verilmiştir. Alış fiyatı 25 ila 115 akçe arasında değişkenlik gösteren tuz, ciddi kârlarla satılmıştır.

Semendire kazalarından olan *Rudnik* ve *Çerñiç*'te dört parça tuzun fiyatı 1 akçedir¹¹². *Rahova* ve *Niğbolu*'da 2 akçeye satılan tuz, eğer *Eflâk*'tan alınmışsa maliyetinin bir akçe fazlasına satılırdı¹¹³.

Niğbolu İskelesi'nde % 10'u müfte olan tuzun haricinde, stoklanan her yüz parçalık tuza 115 akçe değer biçilmiştir. Yani bir parça tuz 1,15 akçe karşılığında alınır ve iskele emini tarafından defterlere kaydı yapıldıktan sonra diğer şehirlere 2 akçeye satılırdı¹¹⁴. O halde yüz kıta tuzdan 85 akçe kâr elde edilmiştir.

Eflâk beyinin *Silistre*'ye göndermiş olduğu tuzun yüz parçasına 25 akçe ödenirdi. Yüz parça tuzun on iki parçası müfte olarak ayrılırdı. Ayrıca, Osmanlı iskelelerine uzak mesafede bulunan arabacılara, iskele eminleri tarafından taşıma ücreti de verilirdi ki bunun yüz parçası 16, beş yüz parçası ise 80 akçe idi. Geriye kalan seksen sekiz parça tuz üzerinden yapılan hesaplama

¹⁰⁵Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 756.

¹⁰⁶Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 240.

¹⁰⁷Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 468; Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 717.

¹⁰⁸Ahyolu'nda bağların sıra mahsulünün vergilendirilmesinde kullanılan bir hacim ölçüdür. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 365.

¹⁰⁹Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 756.

¹¹⁰Dirhem, bölge ve zamana göre değişkenlik gösteren bir ağırlık ölçüsüdür. Halil İnalcık'a göre bir dirhem, 3,2 gramdır. Geniş bilgi için bkz. Taşkın, *Ölçü ve Tartı Birimleri*, s. 28-31.

¹¹¹Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 2. Kitap II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1990, s. 393.

¹¹²Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 446.

¹¹³Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 477.

¹¹⁴Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 421.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

göre; 41 akçelik bir ödeme yapılmaktaydı. Dolayısıyla yüz parça tuzun maliyeti de 47 akçe oluyordu. 47 akçe ödenerek alınan yüz parça tuz, 80 akçeye satılmaktaydı. Böylece *Eflâk* beyinden alınan tuzdan 33 akçe kâr elde edilirdi¹¹⁵.

Yavuz Sultan Selim zamanında *Vidin*'de bir parça tuz 2 akçe ve 2 pul iken¹¹⁶; III. Murad kanunnâmesinde, 1,5 akçeye alınan tuz, tüccara ve ihtiyaç sahiplerine 2,5 akçeye satılırdı¹¹⁷. *Tuna* iskelelerinde *nesi*'e denilen veresiye esasına dayalı alış-veriş sisteminde de fiyatlar aynıydı. Fakat veresiye usulünün kaldırılmasıyla bir parça tuz, 2 akçe 2 pula nakit satılmaya başlandı. Artık *Rahova* ve *Niğbolu*'daki gibi *Eflâk*'tan alınan tuz, alış fiyatının bir akçe fazlasına satılacaktı¹¹⁸.

III. Murad kanunnâmelerine bakıldığında, *Eflâk*'tan *Hlonik Kalesi*'ne (*Niğbolu*) gelen tuzun % 10'luk müftesi ayrıldıktan sonra kalan tuz; 115 akçeye alınır, 225 akçeye satılırdı¹¹⁹. *Rahova*'da % 12'si müfte olan tuzun yüz parçasının alış 120, satışı ise 225 akçeydi¹²⁰.

Eflâk'tan *Yergöğü*'ne gelen yüz parça tuz 46 akçeye alınır, daha önceki kanunlara biat edilerek yine 80 akçeye satılırdı. Tuz arabacıları yemeklik tuzun yüz parçasını iskeleden 40 akçeye alıp, 80 akçeye satarlardı¹²¹.

Silistre İskelesi'ne tüccarların araba ile getirdiği müteferrik denilen tuza müfte uygulanmazdı. Bu tuzun yüz parçası 40 akçeye alınır ve 40 akçe kâr edilerek satılırdı. Dolayısıyla satış fiyatı 80 akçe idi. *Eflâk* tarafından gelen ve *Tuna*'nın karşı kıyısına müteferrik tuz taşıyan gemilere, ulaşım bedeli verilmezdi¹²². *Niğbolu*'da üç araba tuzun maliyeti 6 akçe 6 pul; iki arabanın 4,5 akçeydi. Üç araba müteferrik tuz, 7; iki araba ise 5 akçeye satılırdı¹²³. Müteferrik tuzun daha yüksek fiyata satıldığı görülmektedir.

Tuz, mübadele aracı olarak da kullanılmıştır. 1568 yılında *Ruşçuk* kadısına gönderilen hükümde; *Ruşçuk*'un karşı tarafından alınacak çukaya karşılık tuz verilmesi ve bunun da deftere kaydedilmesi istenmiştir¹²⁴.

II. Selim dönemi genel kanunnamelerinde, Osmanlı Devleti'nin bazı sancaklarında tuz olduğunu ve bu tuzun sancak karyelerine tarh edildiği vaz edilmiştir. Bu kuralın bundan sonra da devam edeceği, şu ana kadar yapılan tarh miktarından fazlasının da kabul edilmeyeceği belirtilmiştir¹²⁵.

Tuzla Hukuku

Fatih Sultan Mehmed zamanında çıkarılan *Vilk-Eli Tuzla Yasaknâmesi*'nde, *Tuna* boyunca uzanan (*Tesanc*, *Yevec*, *Vilk*, *İzveçan*, *Prizren-eli*, *Altun-eli*, *Zagorye*, *Ara*, *Demürc*, *Bazarı*, *Kalkandelen*, *Kabarcık*, *Ohri*, *Grevena*, *Premedi*, *Kisteriye*, *Florina*, *Manastur*, *Pirlepe*, *Köprülü*) tuz yataklarıyla alakalı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. *Rumeli*'ndeki tuzla yataklarının önemli bir kısmı *Vilk-Eli Sancağı* ve çevresinde bulunmaktadır¹²⁶. *Vilk-Eli Tuzla Yasaknâmesi*, II. Bâyezid

¹¹⁵Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 743.

¹¹⁶Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 477.

¹¹⁷Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 563.

¹¹⁸Akgündüz, *Kanunnâme 3*, s. 477.

¹¹⁹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 490.

¹²⁰Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 495.

¹²¹Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 498.

¹²²Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 743.

¹²³Akgündüz, *Kanunnâme 8/I*, s. 490.

¹²⁴BA., *Mühimme Defteri 7*, hüküm 1503, H. 6 Zi'l-hicce 975, M. 2 Haziran 1568.

¹²⁵Akgündüz, *Kanunnâme 7/II*, s. 233, 301.

¹²⁶Akgündüz, *Kanunnâme 1*, s. 564.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

döneminde *Tuna Tuzlası Yasaknâmesi* adıyla yenilendi¹²⁷. Yenilenen bu kanun hükümlerinde, emre itaatsizliğin büyük cezalarla neticeleneceği konusunda ciddi ikazlarda bulunulmuştur.

Aslında *Tuna Tuzlası Yasaknâmesi*'ni, sadece *Dobruca Gölü* ve çevresindeki tuzla için değil de Osmanlı Devleti sınırlarındaki tuzlalar için düşünmemiz mümkündür.

Tuna Tuzlası Yasaknâmesi'nin hükümleri aşağıdaki gibidir¹²⁸:

Miri statüde olan *Dobruca Gölü* ve çevresinde, hayvanları otlatmak ve sulamak yasaktır. Kanuna riayet etmeyip bu yasağı çiğneyenler, yapılan teftiş neticesinde, kadı meclisine getirilirlerdi. Kişinin ya da kişilerin suçu sabit ise, İslam hukukuna göre cezaları verilirdi. Nitekim *Eflâk Voyvodası Petre*'nin 22 Mayıs 1568 tarihinde göndermiş olduğu mektubunda; *Eflâk*'ın *Kaluc Kasabası*'nda, Mehmed adlı kişinin üç bin kile tuzu yağmaladığı şeklinde bir şikâyeti bildirmiştir. Mehmed'in hasımlarıyla bir araya getirilerek davasının görülmesi, iddialarının asılsız çıkması halinde davanın kapatılması ve eğer olayın üzerinden on beş yıl geçmiş ise emr-i şerifin beklenmesi yönünde *Çernova* kadısına hüküm gönderilmiştir¹²⁹.

Dobruca Gölü'nde çıkarılan acı tuz, ne bölge sakinlerine ne bölgede bulunan çobanlara ne de *Tuna* tuzlarının bulunduğu yerlerdeki reaya verilecektir. Reaya, daha önce ihtiyaçlarını gidermiş oldukları tuzlardan istifade edeceklerdi. Emre muhalif davrananlar, kadılar tarafından yargılanacaklardır. Kanunnamede geçen *kimesne yasağım arasına girmeye* ifadesi ile bu hükümlerin tartışılmayacağı beyan edilmiştir.

Tuzlaların bulunduğu bölgelerdeki sancak beyleri, kadılar, subaşılar, il ve köy kethüdaları bu yasaknâme konusunda bölge halkını bilgilendirmelidirler. Bu görevliler, halka kolaylık gösterme konusunda ihmalde buldukları takdirde, çeşitli eziyetlerle cezalandırılırlardı.

Kanunnamede vaz edilen hükümler, kadılarca aynen tatbik edilmeliydi. Vuku bulup kadı meclisine gelen dava ya da davalar, cereyan ettiği şekliyle merkeze bildirilmelidir. Kadıların bu konudaki ihmali, büyük cezalar almalarına sebep olmaktadır.

Tuna tuzlasına gönderilen işçiler, bir yıllık süre ile çalışmaktaydılar. Bir yıldan daha fazla çalışmaları yasak olan bu işçiler, günlüğü 10 akçeden hesaplanmak kaydıyla ulufe alırlardı.

Osmanlı Devleti, stokladığı tuzun ülke genelindeki satışını sıkı bir denetim altına almıştır. Tuzlarda üretilen tuzun, nerede satılacağını belirlemiştir. Örneğin *Niğbolu*'daki miri tuzların, tahsis edilen ambardan başka yerde toplanması ve satılması yasaklanmıştır¹³⁰. Öte yandan *Silistre* beyine gönderilen 13 Temmuz 1576 tarihli hükümde; *Boğdan*'da tuzla emini olan Yasib'in zimmetine miri akçe geçirip firar ettiği bildirilmiştir. Yasib'in yakalanıp, kadı meclisinde yargılanması ve zimmetine geçirmiş olduğu akçelerin tamamının geri alınması yönünde emir verilmiştir¹³¹. Devlet, bu uygulamalar ile tuz kaçakçılığının önüne geçmeye çalışmıştır. Kayıt dışı kazanç elde etme isteği ile kanuna aykırı hareket edenler, devlet görevlilerince uyarılmıştır. Böylece devleti zarara uğratan kaçakçılık, düzenli bir teftiş ve denetim usulü ile engellenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca piyasada miri tuzun satışına öncelik verilmesi öngörülmüştür. *Silistre*, *Hırsova*, *Baba*, *Prevadi*, *Yenipazar*, *Şumnu*, *Eski Cuma* ve *Eski Kilise* kadılıklarında, miri ambar dışındaki yerlerde ve miri ambarda tuz mevcut iken başkalarına tuz sattırılması yasaklanmıştır. Bu yasağa

¹²⁷Akgündüz, *Kanunnâme* 2, s. 594.

¹²⁸Akgündüz, *Kanunnâme* 2, s. 594.

¹²⁹BA., *Mühimme Defteri* 7, hüküm 1445, H. 25 Zi'l-ka'de 975, M. 22 Mayıs 1568.

¹³⁰Akgündüz, *Kanunnâme* 8/I, s. 490.

¹³¹BA., *Mühimme Zeyli* 3, hüküm612, H. 16 Rebi'ü'l-ahir 984, M. 13 Temmuz 1576.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

uymayanların tuzlarına da miri adına el konulması emredilmiştir¹³². *Eflâk*'taki madenlerden elde edilen tuz, önce miriye daha sonra tüccara ve başkalarına verilmiştir¹³³.

Tuzun Kullanım Alanları

Koruyucu ve tat verici özelliğinden dolayı kullanım alanı oldukça geniştir. Osmanlı Devleti'nde balıkçılık, zeytincilik, dericilik, bazı süt ürünleriyle sebze ve meyvelerin saklanmasında kullanılan tuz, aslında insan ve diğer canlıların beslenmesinde faydalanılan önemli bir tüketim maddesidir¹³⁴.

Tuna iskelelerinden olan *Çirmen*'de, koyunlar için ihtiyaç duyulan tuz, *Boğdan*'dan temin edilmiştir. Bunun haricinde ihtiyaç duyulan tuz *Çirmen İskelesi*'nden alınır, başka yerden alınmasına müsaade edilmezdi¹³⁵. Evliya Çelebi, *Erdel*'e bağlı *Tuzda (Tuzla)* şehrinde at, katır, deve, sığır ve koyunların beslendikleri büyük tuz kayalarının olduğunu bildirmektedir¹³⁶.

Tuna'da devlet hazinesine gelir getiren *balıkçılık* sektöründe de tuzun faal olarak kullanıldığı görülmüştür. Balıkların tuzlanarak uzun süre bozulmadan dayanmaları sağlanmıştır. Devlet tuzlanmış balık için kanunname maddeleri vaz etmiştir. Yavuz Sultan Selim dönemi *Çirmen Sancağı* kanunnâmesinde, *Tuna*'da balık tuzlayanların, tuz ihtiyaçlarını denizden değil de iskelelerden temin etmeleri gerektiği vurgulanmıştır¹³⁷. Oldukça işlek ve büyük bir liman şehri olan *Vidin*'de *Tuna* kenarında kurulmuş altmış adet tuz ve elli adet balık mahzenleri bu işi destekler mahiyettedir¹³⁸.

Tuz, *sabun* yapımında kullanılan yardımcı maddeler arasındadır. Kilesinin 22 akçeye alındığı tuz; iç yağı, kül ve kireç ile karıştırılıp kaynatılarak sabun elde edilirdi¹³⁹.

Sonuç

Tuz, Osmanlı Devleti'nde üretiminden satışına kadar devletin tekelinde olan bir maldı. Tuzun elde edilmesi, işlenmesi, taşınması, vergilendirilmesi, satılması, tuzlaların korunması ve denetlenmesi, kaçakçılığı vs. şeklindeki düzenlemeler ticari, mali, sosyal, kültürel vs. birçok sonucu beraberinde getirmiştir.

Teknolojinin gelişmediği dönemlerde, diğer sektörlerde olduğu gibi tuz sektöründe de insan gücü önemlidir. Tuz üretiminin gerçekleştirildiği tuzlalarda, onlarca yüzlerce işçi çalışmakta, bu da yörede bulunan nüfusa istihdam alanı sağlamaktaydı.

Osmanlı Tunası'nda bulunan sancaklar ve çevresindeki yerlerin tuz ihtiyacı, genel olarak *Eflâk*'tan karşılanmaktaydı. *Eflâk* tuzu, *Tuna* iskelelerinin en önemli kazanç araçları arasındadır. Geniş tuzlalara sahip olan *Eflâk*'ta üretilen tuz, oldukça kaliteliydi. Bu kalitesine orantılı olarak fiyatı da yüksekti. Nitekim diğer bölgelerde üretilen tuzların iki katı fiyatla satılmaktaydı.

¹³²BA., *Mühimme Defteri* 83, hüküm 127, H. 13 Zi'l-hicce 1037, M. 14 Ağustos 1628.

¹³³BA., *Mühimme Defteri* 83, hüküm 134, H. 13 Zi'l-hicce 1037, M. 14 Ağustos 1628.

¹³⁴ Bilgin, "Tuz, Şeker ve Bal", *Tuz Kitabı*, s. 287.

¹³⁵Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 476.

¹³⁶Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 6, s. 8.

¹³⁷Akgündüz, *Kanunnâme* 3, s. 476. Geniş bilgi için bkz. Filiz Yıldırım, "Osmanlı İdaresinde Tuna Nehri'nde Bir Ekonomik Unsurlar: Balıkçılık", *Uluslararası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu 2-3 Mayıs 2013*, Kayseri, Basılmamış Sempozyum Bildirisi.

¹³⁸Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 6, s. 97.

¹³⁹Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 250, 251.

Eflâk'ın yanında *Erdel*, *Boğdan*, *Macaristan* topraklarında da tuzun üretimi yapılır ve ihtiyaç halinde başka bölgelere gönderilirdi. Tuzun büyük bir ticari potansiyele sahip olduğu aşikârdır.

Osmanlı Devleti, oturtmuş olduğu sistemle, tuz ile ilgili her aşamayı kayıt altına almıştır. Yürürlüğe koyduğu çeşitli vergilerden elde ettiği hâsılatla, hem bazı çalışanlarının ücretini karşılamış, hem de vergileri direk hazineye aktararak mali açıdan hazineye katkı sağlamayı amaçlamıştır. Öyle ki diğer maden işletmeleri gibi büyük ve verimli tuzlalar da, miri statüdedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 1. Kitap Osmanlı Hukukuna ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1990.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 2. Kitap II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1990.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 3. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1991.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri 1. Kısım Merkezi ve Umumî Kanunnâmeler*, İstanbul, 1992.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 5. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri II. Kısım Eyâlet Kanunnâmeleri (I)*, İstanbul, 1992.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 7/I Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri (IV) 7/II II. Selim Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1994.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 8/I. Kitap III. Murad Devri Kanunnâmeleri 8/II III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1994.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed; *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri 9/I. Kitap I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri 9/II II. Osman Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul, 1996.
- BİLGİN, Arif; "Osmanlı Sarayında Tüketilen İki Zıt Tadın Baş Temsilcileri: Tuz, Şeker ve Bal", *Tuz Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen), İkinci Baskı, İstanbul, 2012, s. 281-296.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 6, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 7, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı-Robert Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998.
- GÜÇER, Lütfi; "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizami", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ekim 1962, c. 23, S. 1-2, İstanbul, Şubat 1963, s. 97- 144.
- KILIÇ, Orhan; *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999.
- LUBENAU, Reinhold; *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, c.1, (Çeviri: Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Mühimme Defteri, No: 3, 7, 83.

Mühimme Zeyli, No: 3.

ÖZGÜVEN, Burcu; *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler*, İstanbul, 2001.

SCHWEİGGER, Salomon; *Sultanlar Şehrine Yolculuk 1578-1581*, (Yayına Hazırlayan ve Notlayan: Heidi Stein), (Çeviren: S. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

TAŞKIN, Ünal; *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, XI+187 Sayfa.

ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011.

YILDIRIM, Filiz; "Osmanlı İdaresinde Tuna Nehri'nde Bir Ekonomik Unsur: Balıkçılık", *Uluslararası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu 2-3 Mayıs 2013*, Kayseri, Basılmamış Sempozyum Bildirisi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

